

geëxperimenteerd met alternatieve presentatietechnieken? Ribbens heeft er blijkbaar niets van gemerkt.

Jo Tollebeek

James Kennedy, *Een weloverwogen dood. Euthanasie in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 2002, 248 blz., €20,42, ISBN 90 351 2295 X).

James Kennedy is een Amerikaans historicus wiens grote belangstelling voor de Nederlandse samenleving voor een deel verklaard kan worden uit zijn persoonlijke banden met dit land (zijn moeder is Nederlandse). Die belangstelling bleek reeds uit zijn belangrijke studie over de jaren zestig in Nederland, in 1995 verschenen onder de titel *Nieuw Babylon in aanbouw*. Nederland is hem zeer vertrouwd en tegelijkertijd blijft deze samenleving hem verbazen. De eerste zinnen van het hier te bespreken boek zijn: 'De reputatie van Nederland als een oase van experimentele levensstijlen heeft in de buitenlandse pers haast mythische proporties bereikt. Nederlanders legaliseren of tolereren wat elders niet mogelijk is, zoals homoseksuele huwelijken, gebruik van softdrugs en ook euthanasie.' Daarmee wordt de Nederlandse lezer meteen met de neus op de feiten gedrukt: Nederland geldt als een uitzonderlijk land, waar de radicale Verlichting in volle maat lijkt te heersen. Kennedy wil die raadselachtige samenleving inzichtelijker maken, deze keer aan de hand van het debat over euthanasie in de periode 1968-1985. Dat was ruwweg de periode waarin de publieke discussie begon en een voorlopig einde bereikte met het oordeel van de Hoge Raad dat euthanasie in een aantal gevallen voor de arts een gerechtvaardigde handeling was. Kennedy heeft dat debat niet kroniekmatig willen behandelen. Het gaat hem om het peilen van de aard van het debat, het vaststellen van het belang van de verschillende deelnemers en het aanbrengen van een ordening in datgene wat in het debat nu geregeld is en wat buiten de discussie viel (of werd gehouden).

Om met het laatste te beginnen: het hele debat concentreerde zich op de actieve euthanasie en handelde nauwelijks over een intensivering van de zogenaamde palliatieve zorg (in de praktijk vaak een zodanige intensivering van de pijnbestrijding dat het levenseinde bespoedigd wordt). Daarnaast is het opvallend dat de politiek pas aan het woord kwam toen het 'eigenlijke' debat nagenoeg voorbij was. In dat eigenlijke debat speelde een zeer beperkt aantal sleutelfiguren een cruciale rol: Pieter Muntendam, Heleen Dupuis, Harry Kuitert en Henk Leenen. Maar het meest opvallend is toch wel het feit dat er in de uiteindelijke regelingen niet zozeer sprake is van het vastleggen van duidelijke criteria, op grond waarvan euthanasie wordt toegestaan of verboden blijft, maar eigenlijk alleen maar van procedures. Bij de behandeling van de wet in de Tweede Kamer (november 2000) zei de minister, Els Borst, dan ook dat het hier in essentie ging om het mogelijk maken van 'het gesprek' over actieve levensbeëindiging. Dit vooronderstelt, zoals Kennedy laat zien, dat huisartsen niet alleen maar wat communicatieve vaardigheden hebben, maar dat in deze beroepsgroep de idealen van de jaren zestig zijn neergeslagen: medemenselijkheid, solidariteit, verbondenheid, betrokkenheid, barmhartigheid en naastenliefde. Dat is de morele basis voor het euthanasiebeleid. Het veronderstelt evenzeer dat de patiënt een modelpersoon is, die er niet op staat onverkort zijn recht op totale zelfbeschikking af te dwingen, maar zijn afweging maakt in een weloverwogen gesprek met zijn omgeving (waarvan de arts deel uitmaakt), waarna tenslotte min of meer gezamenlijk een conclusie wordt getrokken. Kennedy wijst er op dat dit zeer hoge eisen stelt aan de deelnemers en aan de aard van het gesprek. Hij vraagt zich af of dit morele fundament niet zal afbrokkelen, onder andere

door een ontwikkeling waarin patiënten niet langer om een behandeling verzoeken, maar deze van hun arts eisen. Een verdere bespreking van dit soort kwesties valt overigens buiten het kader van dit tijdschrift.

Blijft de vraag wat de zorgvuldige en intelligente analyse van dit euthanasiedebat nu duidelijk maakt over de Nederlandse cultuur. Dit lijkt op het eerste gezicht duidelijk: in de jaren zestig van de twintigste eeuw werd nagenoeg alles 'bespreekbaar' gemaakt. De manier waarop dit uiterst ingewikkelde en controversiële onderwerp vervolgens onder controle werd gebracht, past in een lange traditie van een typisch Nederlandse 'overlegcultuur', die vooral te verklaren valt uit het feit dat het niet gebruikelijk was tegen te houden wat als onvermijdelijk werd gezien. Met name de elite was niet bereid zich teweer te stellen tegen iets dat 'toch niet viel tegen te houden.' In dat opzicht sluit de analyse van Kennedy aan op die van zijn vorige boek. En dat is in zekere zin een bevredigende analyse. Die maakt het immers mogelijk in de moderne geschiedenis van Nederland een betrekkelijk ononderbroken lijn van tolerantie en gematigdheid te zien. In de geschiedschrijving is het prettig om een dergelijke rode draad te ontwaren. Het probleem is alleen dat hiermee toch dicht wordt aangekropen tegen een soort essentialisme, dat datgene wat nu eigenlijk verklaard moet worden al tevoren als vaststaand wordt aangenomen: Nederland is gematigd, omdat het nu eenmaal gematigd is, zo niet sinds Willem van Oranje, dan toch zeker sinds Willem II. Maar zo belanden we in betrekkelijk tijdloze beschouwingen over het Nederlandse volkskarakter.

Een tweede punt betreft het feit dat het in het euthanasiedebat gaat over zelfbeschikking. Nu hoeven we niet meteen Freud in alle opzichten te volgen, om ons toch te realiseren dat er juist op dat punt in principe een grote spanning zit tussen gemeenschap en individu. Dat komt vooral tot uiting in het aanhoudende debat over de moraal, waarbij religieuze overtuigingen een cruciale rol spelen. In het christendom is zelfbeschikking niet de meest centrale notie. Het gaat daarin niet zozeer om kiezen als wel uitverkoren worden of, in de beknopte formulering van Abraham Kuyper, niet om selectie maar om electie. Een analyse van het debat over morele kwesties kan dan ook moeilijk heen om religieuze opvattingen. En daar rijst een probleem, omdat we eigenlijk niet erg veel weten over de driehoeksverhouding tussen kerk, staat en religieuze opvattingen en gevoelens. We weten veel over de formele organisatie van verschillende kerkgenootschappen, evenzeer over dogmatieke en intellectuele discussies en bijna te veel over de opkomst van zuilen, maar over de veranderingen naar aard en vorm van het geloofsleven in moderne tijden bestaan slechts schaarse noties. In de zorgvuldige dissertatie van Helsloot bij voorbeeld (*Vermaak tussen beschaving en kerstening*, 1995) worden in de negentiende eeuw een burgerlijk en een christelijk beschavingsoffensief onderscheiden. Maar er was onmiskenbaar een 'christelijk' element in het burgerlijk ideaal, zoals er een belangrijk 'burgerlijk' aspect aanwezig was in het christelijk offensief. Christelijke en publieke moraal concurreren niet slechts met elkaar, maar vertonen een veel ingewikkelder interactiepatroon. Dat is ook vast te stellen als het gaat over de jaren zestig: daarin is meer sprake van een herschikking binnen de driehoek dan van een 'simpele' massale geloofsafval, waardoor de ruimte voor expressief individualisme en persoonlijke autonomie zou zijn vrijgekomen. Hoe dat ook zij, vast te stellen valt dat er een soort veld is tussen de algemene geschiedschrijving en de specialistische kerkgeschiedenis dat nog grotendeels onbetreden is. Er wordt al jaren gepleit — onlangs nog weer door Frijhoff — voor een dergelijke 'religiegeschiedenis', maar vooralsnog blijken en blijven een aantal vragen lastig te beantwoorden. Hoe valt eigenlijk te verklaren dat na het behalen van een confessionele meerderheid in de politiek in het begin van de twintigste eeuw, het verzet tegen een opkomende individualiserende moraal (op het gebied van seksualiteit) zo zwak is geweest? Hoe valt te verklaren dat na de ontzuiling in de jaren

zestig er in katholieke kring wel heftig verzet is geweest tegen de abortuswetgeving, terwijl in het debat over euthanasie bijna geen katholiek voorkomt? Nu gaat het niet aan om antwoorden op dit alles te vergen van een auteur, die zich ten doel heeft gesteld een analyse te geven van een specifiek probleem als de discussie over euthanasie. Maar als achter dat doel de ambitie schuil gaat meer inzicht te verschaffen in 'de' Nederlandse cultuur, dan rijst de vraag of de analyse van één specifiek probleem, als euthanasie, daartoe wel toereikend is. Dan zou het overtuigender geweest zijn als er bij voorbeeld een systematischer vergelijking gemaakt was met het debat rond de abortuswetgeving (die met aanzienlijk meer opwinding, zo niet na felle strijd, tot stand is gekomen).

Deze deels kritische vragen en opmerkingen mogen echter niet wegnemen dat het hier gaat om een waardevolle studie, die juist door de combinatie van afstandelijke verbazing en zorgvuldig inlevingsvermogen het lezen meer dan waard is. Rest tenslotte van de gelegenheid gebruik te maken om een kleine correctie aan te brengen (op basis van een artikel van Wybren Verstege in het *Historisch Nieuwsblad* van april 2003): in tegenstelling tot wat Kennedy op pagina 59 beweert is het niet zo dat de helft van de oplage van het rapport van de Club van Rome in Nederland verkocht werd. Volgens de Club zelf werden 250.000 van de 12 miljoen exemplaren verkocht in Nederland. Dat is erg veel, maar toch niet meer dan 2%.

Piet de Rooy